

Constructivist Theory of Nation Building: Ukrainian Aspect

UDC 323.1+94(100)

DOI: <https://doi.org/10.15421/1723132>**Vasilenko Vitaly**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-5639-4131>, wasylen@i.ua**Golubchyk Ganna**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0009-0005-0267-7212>, gannagolubchyk@gmail.com*Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)*

Abstract.

Relevance. The hybrid, and later full-scale armed aggression of the Russian Federation has once again emphasized the need for Ukrainians to assert their right to exist at all levels and within various structures of the global community, among which academic institutions hold a key position. Leading educational and research centers worldwide should become unbiased knowledge transmitters about Ukraine in its history and present, preventing various manipulations in this field. Therefore, in the realm of humanities, the focus is on the search for an acceptable, globally understandable language of science, i.e., methodology.

The purpose of the article is to determine the relevant intellectual positions of constructivism and the prospects for researching the history of nation-building and state formation in Ukraine within the framework of constructivist methodology.

Results. The article examines the confrontation between constructivist and primordial concepts of nation formation in the nonlinear process of development of humanitarian knowledge. It identifies factors contributing to the popularity of constructivism in contemporary humanitarian studies, especially in the post-Soviet space. It is established that the unconditional use of postmodernist concepts poses a threat of disregarding the requirements of objectivity and reliability of historical research, since the value of objectivity does not seem obvious from the point of view of postmodernists. It is argued that neither constructivism nor primordialism are exhaustive methodologies for researching the history of nations and states.

Conclusions. Conclusions on the intellectual positions and prospects of constructivism: the constructivist approach in historical research cannot be indiscriminately applied as a methodology for the history of nations and states in the Central and Eastern European region, as well as for the late Middle Ages to the early Modern era. Substantive criticism of national historiographies, carried out by constructivism, loses its strength in the conditions of the global order crisis. There is a recognized need to explore approaches that combine natural elements of research subjectivity with high professional standards in contemporary humanities.

Keywords: ethnos, ethnogenesis, nation, nationalism, nation-building, primordialism, constructivist theory, ethnosymbolist theory, comprehension of modern history

Конструктивістська теорія націєтворення: український аспект

Василенко Віталій, Голубчик Ганна*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)*

Анотація.

Актуальність. Гібридна, а згодом повномасштабна збройна агресія РФ вкотре актуалізували необхідність доведення українцями свого права на існування на всіх рівнях і в різних структурах світової спільноти, серед яких одне з ключових місць належить академічним інституціям. Провідні навчально-наукові центри світу мають стати трансляторами невикривленого знання про Україну в її історії і сьогоденні, не допускати різного роду маніпуляцій на цьому полі. Відтак, на порядку денному в гуманітаристиці – пошуки прийнятної, зрозумілої в світі мови науки, тобто методології.

Метою статті є визначення актуальних інтелектуальних позицій конструктивізму та перспектив досліджень історії націєтворення і державотворення в Україні в конструктивістській методології.

Результати. Розглянуто протистояння конструктивістської та примордіалістської концепцій формування націй у нелінійному процесі розвитку гуманітарного знання. Визначено чинники популярності конструктивізму в сучасній гуманітаристиці, особливо на пострадянському просторі. Встановлено, що беззастережне використання постмодерністських концепцій загрожує ігноруванням вимог об'єктивності та достовірності історичних досліджень, оскільки цінність об'єктивності не видається очевидною з погляду постмодерністів. Доведено, що, протилежні у поясненні утворення націй, ані конструктивізм, ані примордіалізм не є вичерпними методологіями дослідження історії націй і держав.

Висновки. Сформульовано висновки щодо інтелектуальних позицій та перспектив конструктивізму. Конструктивістський підхід в історичних дослідженнях не може бути беззастережно застосований як методологія історії народів і держав регіону Центральної та Східної Європи, а також щодо межі пізнього Середньовіччя – раннього Модерну. Змістовна критика національних історіографій, що її здійснює конструктивізм, втрачає силу в умовах кризи світового порядку. Визнана необхідність пошуку підходів, які поєднують природні елементи дослідницького суб'єктивізму з високими професійними стандартами сучасної гуманітаристики.

Ключові слова: етнос, етногенез, нація, націоналізм, націєтворення, примордіалізм, конструктивістська теорія, етносимволістська теорія, осмислення історії модерної доби

Вступ.**Постановка проблеми.**

Загальновідомим є той факт, що в останні кілька десятиліть ознакою доброго тону в академічному середовищі вважається дотримання конструктивістської (відомої також як модерністська або інструменталістська) концепції формування сучасних націй, тоді як її опонентів – примордіалістів витіснено в своєрідне інтелектуальне гетто. Нагадаємо, що, з погляду останніх, нації існують від найдавніших часів, переживаючи час від часу періоди «занепаду» та «відродження»; при цьому принципів відмінності між етносом та нацією практично не визнаються. Конструктивісти, навпаки, переконані в тому, що нації (в сучасному розумінні цього слова) являють собою відносно молоді, модерні феномени, «біографія» яких простежується, щонайраніше, від кінця XVIII ст. При цьому нації, на їхнє переконання, чи не у вирішальній мірі зобов'язані своєю появою цілеспрямованій діяльності певних груп інтелектуалів, що формують національну / націоналістичну ідеологію. Таким чином, згідно з конструктивістською концепцією, не націоналізм породжується фактом існування націй, а, навпаки, останні постають внаслідок того, що націоналістична ідеологія оволодіває свідомістю мас.

Чим же пояснюється згадана популярність конструктивістської концепції в сучасній гуманітаристиці, зокрема, і на пострадянському просторі? Існує спокуса звести все до природного процесу інтелектуальної модернізації, методологічних запозичень, покликаних усунути відставання від західних колег. Сама по собі закономірність цього процесу безсумнівна, в силу попередньої штучної ізоляції (нехай і неповної) вітчизняної гуманітаристики від світового мейнстріму та перебування її під жорстким ідеологічним контролем.

Щоправда, відразу слід зробити кілька важливих застережень. З огляду на тривалу дію щойно згаданих негативних чинників, багато з популярних колись на Заході інтелектуальних течій, немов світло далеких зірок, дісталися наших теренів із дуже суттєвим запізненням, нерідко встигнувши суттєво потьмяніти, а то й зовсім згаснути в місцях походження. До того ж загальновідомою є специфіка гуманітарного знання, через яку процес витіснення старих концепцій новими тут не такий швидкий і лінійний, як у точних та природничих науках. В умовах, коли саме по собі отримання об'єктивного знання вельми утруднене, якщо взагалі можливе, нові й сучасні підходи не обов'язково за замовчуванням є більш істинними у порівнянні з тими, що передували їм хронологічно. Насамперед це мали б усвідомлювати самі адепти постмодерністських концептів (до яких належить і згаданий конструктивізм), з властивим їм заперечуванням будь-якої об'єктивної цінності та достовірності результатів історичних досліджень.

(До речі, не секрет, що в силу згаданих особливостей ведення з постмодерністами дискусій у традиційній формі часто дуже малопродуктивне. Однак мають рацію ті, хто вважає, що саме тому втрачають доказовість і самі по собі концепції, що відстоюються постмодерністами: адже праці останніх, у повній відповідності з їхньою власною позицією, слід сприймати виключно як створені конкретними особами тексти, що характеризують передусім і переважно власних авторів).

Однією з важливих переваг конструктивістського підходу його прихильники проголошують власну інтелектуальну незаангажованість, якої нібито позбавлені традиційні національні історіографії. Так, один із лідерів цього напрямку в Росії, відомий історик А. Міллер з очевидним задоволенням констатував, що його погляди неодноразово ставили в глухий кут простих серцем адептів національного наративу, які так і не зуміли класифікувати маститого колегу з колишньої метрополії в бінарній опозиції «свій» – «чужий». Втім, на наш погляд, навряд чи припустимо ігнорувати той загальновідомий факт, що становлення власне наукового, або критичного, історіописання, із його високими професійними стандартами та дослідницькою етикою, і хронологічно, і просторово співпадає із становленням модерного націоналізму; цілком очевидно, що друге, якщо й не сприяло, жодним чином не завадило першому.

Актуальність.

Гібридна, а згодом повномасштабна збройна агресія РФ вкотре актуалізували необхідність доведення українцями свого права на існування на всіх рівнях і в різних структурах світової спільноти, серед яких одне з ключових місць належить академічним інституціям. Провідні навчально-наукові центри світу мають стати трансляторами невикривленого знання про Україну в її історії і сьогоденні, не допускати різного роду маніпуляцій на цьому полі. Відтак, на порядку денному в гуманітаристиці – пошуки прийнятної, зрозумілої в світі мови науки, тобто методології.

Метою статті є визначення актуальних інтелектуальних позицій конструктивізму та перспектив досліджень історії націєтворення і державотворення в Україні в конструктивістській методології.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

У вітчизняній і зарубіжній (такій, що має стосунок до історії України) гуманітаристиці, у зв'язку із конструктивістською теорією націєтворення, можна виділити кілька напрямів:

1. Просвітницько-едукативний, що полягає у публікації перекладів і теоретичному осмисленні напрацювань ідей конструктивістів, початок якого покладено публікацією Г. Касьянова «Теорії нації та націоналізму» з передмовою В. Лісового (Касьянов, 1999); праці Д. Судіна (Судін, 2009) та ін.

2. Застосування (часткове або повне) конструктивістського підходу вітчизняними авторами у дослідженнях історії українського націєтворення або окремих сюжетів з історії становлення нації чи держави, зокрема:

а) доволі повна адаптація конструктивістського інструментарію / методології для окремих дослідницьких потреб (Боровик, 2020; Хорошилов, 2021); конструктивізм обстоюється як необхідна практика націєтворення (Андрєєва, 2009);

б) часткове прийняття конструктивістського підходу та поєднання в методології елементів конструктивізму та примордіалізму (Рафальський, 2014); усвідомлення неможливості пояснення процесів націєтворення в рамках якоїсь однієї моделі (Римаренко, 2018).

3. Застосування конструктивістського підходу українськими вченими в дослідженнях етнічних процесів у зарубіжних країнах (Майборода, 2023; Tolstov, 2019).

4. Застосування зарубіжними дослідниками конструктивістських лекал у вивченні (етнічної) історії України. Зокрема, польський дослідник Л. Смирські, спираючись на доробок Г.-І. Гадамера і Е. Гобсбаума, уводить до етноконцепцій історії України роботи маргінальних відносно українського академічного нарративу Л. Силенка і Ю. Канигіна (Смирські, 2012).

Широкий огляд підходів до вивчення процесів етногенезу в англійській науковій періодиці робить німецька дослідниця Н. К. Тіслер, визначаючи конструктивістський підхід як велику наукову школу «щодо того, як виникають етнічні групи та які процеси відбуваються» (Tiesler, 2021).

Результати дослідження.

Визнаючи численні і цілком очевидні вади та недоліки примордіалізму, не варто забувати, що конструктивізм (як і загалом постмодернізм у гуманітаристиці у всіх його проявах) також не є просто «грою у бісер» або останнім словом, яке прозвучало з небесних висот чистої науки. Світоглядні установки визначають як предмет вивчення, так і вихідні позиції та методологію дослідника. Подібно до того, як примордіалісти анахронічно екстраполюють у далеке минуле реалії «епохи націй», бажаючи забезпечити останнім якомога глибше коріння, ліві інтелектуали, що абсолютно переважають у сьогодиньшньому академічному середовищі (за винятком, можливо, країн пострадянського та постсоціалістичного просторів), не менш штучно оголошують нації нещодавно та свідомо сконструйованими чи не на порожньому місці феноменами.

Ворожість лівих стосовно націоналізму («параноїдальна антипатія», за висловом Л. Ганді) легко пояснюється, оскільки йдеться про ідеологію, яка конкурує за своїм мобілізаційним потенціалом з ідеологією класової боротьби. Проте помітно, що

інтелектуальні виправдання цієї ворожості зазнали за півтора століття докорінних змін. Свого часу К. Маркс і Ф. Енгельс, а за ними російські більшовики на чолі з В. Леніним відстоювали позицію, згідно з якою нації вже тоді являли собою рудименти минулого, що мають незабаром зникнути; відповідно, місце національних лояльностей мали зайняти класові. Їхні ідеологічні правонаступники (неомарксистки, «нові ліві» тощо) виходять із протилежного засновку, згідно з яким сам феномен націй є відносно нещодавно сформованим, модерним. Бажаючи їх якнайшвидшого зникнення в сучасному світі, але переконавшись на власному досвіді у стійкості націй, нинішні ліві інтелектуали намагаються, на противагу примордіалістам, хоча б «скасувати» їхні сліди у минулому (точніше, у власних версіях минулого), вкоротивши їх «біографію».

А. Шлезінгер-мол. у книзі «Роз'єднання Америки: Роздуми про мультикультурні суспільства» (1998) справедливо констатував: «Два століття по тому, націоналізм залишається найбільш життєздатною політичною емоцією у світі – набагато життєздатнішою, ніж соціальні ідеології, такі як комунізм або фашизм, або навіть демократія» (Schlesinger, 1998). Справді, ХХ століття продемонструвало це повною мірою, доказом чого й стали передусім обидві Світові війни (на цьому, у тому числі й у зв'язку із власне східнослов'янськими проблемами, ми зупинимося нижче). У переважній більшості суспільств надзвичайні обставини виявили явний пріоритет національних лояльностей перед класовими. Не випадково, особливо після II Світової війни, низкою лівих за характером рухів у країнах «третього світу» активно використовувалася національно-визвольна риторика, ба більше, виникали конфлікти між країнами соціалістичного табору, незрозумілі під кутом соціально-класового підходу; показово, що на це звернув увагу один із лідерів конструктивістів Б. Андерсон (Андерсон, 2001, с. 17 і наст.).

Геть не випадковим видається той факт, що дуже значна частина (якщо не більшість) лівих мислителів і рухів у сучасному світі, розчарувавшись в промисловому пролетаріаті розвинених країн, що «обуржуазився» і втратив революційні потенції, у дедалі більшій мірі робить ставку на відстоювання прав усіляких меншин. При цьому визначальними для виділення останніх є аж ніяк не соціально-економічні характеристики, а гендерні ознаки, сексуальні уподобання та, нарешті, етнічна та расова приналежність. Заради справедливості слід визнати, що нові віяння поділяються не всіма лівими. Яскравим прикладом цього є, наприклад, Б. Кагарлицький та його однодумці, яких ми запропонували б (за аналогією з американськими неоконсерваторами – «неоконами») іменувати «неокомами» (неокомуністами). Ця група також розчарована в пролетаріаті, що не виправдав покладених на нього сподівань, але й не йде на

поступки будь-яким формам націоналізму, відводячи місце нової революційної сили «середньому класу» та світовій периферії (див., напр.: Кагарлицкий, 2003; Кагарлицкий, 2009; Кагарлицкий, 2010). Прикметно, що попередниками останньої ідеї виступали Б. Муссоліні та А. Гітлер, з їхнім поділом світу на «буржуазні» і «пролетарські» нації; подібні погляди були притаманні й Ф. Фанону.

Загалом, як бачимо, півторасторічні очікування марксистами кінця націоналізму виявилися безплідними; ба більше, за цей час практично припинив існування сам класичний марксизм. Тут мимоволі напрашується аналогія з одним апокрифічним епізодом подій, сакральних для майже всіх нинішніх лівих, а саме тих, що мали місце у травні 1968 року. Тоді, крім інших форм протесту, стіни Сорбонни оздобили численними графіті паризькі студенти (які не спромоглися замислитись про те, що й можливість навчатися, не надто дбаючи про хліб насущний, і дозволя для протестів їм, вперше в людській історії, надав капіталізм, який вони проклинали). Нібито, серед інших, тоді поруч з'явилися два написи: «Бог помер. Ніцше» та «Ніцше помер. Бог». Хто в парі «націоналізм – марксизм» опинився у ролі Фрідріха Ніцше, а хто – Господа Бога, нехай судять наші колеги.

Торкнемося й ще однієї паралелі. На наш погляд, заклики до «подолання» національних наративів і переходу до практик історіописання «поверх» них, що лунають у наш час (Кушко, & Таки, 2012, с. 12), будучи адресованими історикам з колишніх республік СРСР, багато в чому нагадують теорії про можливості для деяких країн і народів оминати певні стадії класичної формаційної «п'ятичленки» (наприклад, Монголії – «перестрибнути» з «феодалізму» в «соціалізм»). Цілком очевидно, що потреба у «подоланні» національних наративів з'явилася у частини інтелектуальної еліти саме тих (західних) суспільств, де згадані наративи попередньо сформувалися й тривалий час успішно існували, але не раніше. До того ж в умовах, коли прогнози про відмирання чи відхід на другі ролі національних держав у черговий раз не виправдалися, очевидно, що нації, які виявилися недостатньо успішними у створенні власних національних наративів, міфології тощо, будуть приречені користуватися чужими.

Проте, на наш погляд, причини схильності лівих інтелектуалів до концепції націєтворення, що аналізується, не вичерпуються викладеними вище. Свою роль відіграють і притаманні їм уявлення про політику, суспільне життя і т. ін. у поняттях соціального конструктивізму. З погляду інтелектуала, що дуже рідко має практичний досвід діяльності в будь-якій сфері, крім дослідницької та викладацької, той чи інший суб'єкт (або, в термінах політології, актор) спершу формулює певну програму дій та її кінцеву мету, а потім переходить до її послідовного

втілення в життя, подібно до того, наприклад, як пишеться стаття, монографія або дисертація. Таке уявлення, однак, має небагато спільного з реальною політикою та життям взагалі – «мистецтвом можливого», де постійно – і найчастіше, поза волею самого суб'єкта, – змінюються обставини, в яких доводиться діяти, а отже – і можливі цілі та засоби їхнього досягнення.

Тож ближчою до адекватного бачення видається інша послідовність: в умовах, коли з'являється перспектива того чи іншого надбання, зазвичай починаються пошуки його ідеологічного обґрунтування. Тоді Іван III згадує про «отчину» своїх далеких прашурів, Марія-Терезія – про права корони святого Іштвана на «Королівство Галичини і Лодомерії», Й. Сталін – про захист «єдинокровних братів» у Західній Україні та Західній Білорусі, а депутати-комуністи Верховної Ради УРСР – про «тисячолітню традицію державотворення». Повертаючись же до нашого основного сюжету, можна сказати так: націоналізм як такий викликає антипатію у лівих інтелектуалів; втім, їм імпонує ідея про те, що його «вигадали» інші інтелектуали.

Таким чином, і примордіалістами, і конструктивістами пропонуються два крайні підходи. Згідно з першим, в історії панує телеологічна зумовленість, через яку «нація, що спить» рано чи пізно прокидається і скидає з себе пута, що призводить до тріумфу «історичної справедливості». У протилежному таборі спостерігаємо спробу замінити телеологію волюнтаризмом, виставити історичний процес «рукотворним», у найбільш вульгарному розумінні цього терміну. До речі, при цьому, що характерно, відкривається широкий простір для повернення до багатьох аж ніяк не нових стереотипів. Згадаймо хоча б уявлення, що були поширені в другій половині XIX – на початку XX ст. у російських урядових та інтелектуальних колах (і надактивно реанімовані нинішнім режимом Російської Федерації) про те, що українці та «українське питання» є результатом чи то «польської інтриги», чи цілеспрямованих дій «австрійського генштабу». (Значно менш відомим у Росії як тоді, так і зараз є той факт, що аналогічні звинувачення галицькі поляки адресували не лише австрійцям на чолі з графом Ф. фон Штадіоном, але й російському уряду). Конструктивістський підхід дає можливість, на вибір, або залишити в ролі основного актора згаданий генштаб, або наголосити на діяльності груп інтелектуалів, у тому числі польського походження чи польської культурної приналежності, або зосередитися на пошуках прикладів взаємодії між ними.

У всіх випадках вдається залишити за дужками ключове питання: які передумови зумовили успіх – нехай поки що й не настільки повний, як хотілося б – українського проєкту і крах, цілком

очевидний, надто з лютого 2022 р., його конкурента – «загальноруського»?

Не викликає сумніву той факт, що у багатьох випадках «взаємодія національних рухів та суперництво їхніх проєктів не мали заздалегідь визначеного результату» (Кушко, & Таки, 2012, с. 8). Жорсткому, «фатальному» детермінізму в історичних процесах, як правило, взагалі немає місця. Однак не менш небезпечно і впадати в іншу крайність, зводячи поліваріантність розвитку в абсолют і ігноруючи той факт, що на практиці в кінцевому рахунку перемагають проєкти, що найбільше відповідають об'єктивним умовам (хай навіть це не завжди очевидно як для сучасних спостерігачів, так і для наступних дослідників).

Прикладом може служити монографія А. Міллера, що претендує на статус класичного дослідження історії «українського питання» в Російській імперії (Міллер, 2000). Її автор веде пошук причин краху «загальноруського» проєкту насамперед у «інструментальній» сфері – слабкості та непослідовності політики імперської адміністрації у західних губерніях. При цьому геть-чисто забувається про те, що будь-який інструмент може бути достатнім або ні, залежно від об'єкта впливу. Взагалі іноді складається враження, що, на думку теоретиків конструктивізму, за наявності належного інструментарію можна «сконструювати» будь-яку націю з будь-якого етнічного матеріалу.

На противагу позиції Міллера, Е. Томпсон слушно, на наш погляд, вважає, що слід говорити не так про непослідовність імперської політики в національному питанні, як про слабкість асиміляційного потенціалу Російської імперії, породжену її цивілізаційною слабкістю: «Російський імперіалізм, на відміну від західного, був надто самовпевненим, надто нервованим щодо себе, надто маніпулятивним у просуванні російської культури та надто бідним епістемологічно, щоб породжувати ідеї та послідовників у культурній сфері» (Томпсон, 2006, с. 46). (Аналогічну думку свого часу висловив М. Драгоманов). Як видається, Томпсон переконливо пояснює й причину нинішньої популярності конструктивізму і подібних постмодерністських концептів у середовищі російських гуманітаріїв: «Росії вдалося успішно накладати частини свого історичного дискурсу на дискурс, створений Заходом, або змішуючи їх, або включаючи власний голос у формі коментарів як загальноновизнані» (Томпсон, 2006, с. 53).

В наш час часто-густо доводиться чути твердження, згідно з якими Й. Сталін, відмовившись від інтернаціоналістичних та революційних утопій і повернувши Росію на «належний» шлях – до традиційної Realpolitik та опори на великоруське ядро, забезпечив їй небачені успіхи. Це твердження містить певну частку істини, проте абсолютизувати

його навряд чи варто. Для перемоги СРСР у II Світовій війні, як видається, більш істотну роль відіграли характер режиму, що протистояв сталінському, і місце, яке відводилося в його планах народам Радянського Союзу. Пригадаймо, що офіційна пропаганда царської Росії, яка апелювала в роки I Світової якраз до патріотичних почуттів, виявилася зрештою малодієвою; те ж саме є цілком справедливим і стосовно пізнього СРСР.

Гранично спрощуючи, запропонуємо наступну схему процесу «розпаду історичної Росії» (або, точніше, повернення Росії до її природних кордонів) у XX столітті (Василенко, 2011, с. 128-129). У I Світовій війні незавершеність формування великоруської нації разом із низкою гострих національних, соціальних та економічних проблем зробили царську Росію «слабкою ланкою» в антинімецькій коаліції. Союзнити майбутніх переможців, династія Романових у підсумку втратила владу більш як півтора роками раніше за Гогенцоллернів і Габсбургів, не кажучи вже про Османів, а її імперія розпалася на частини роком раніше за «клаптикову» Австро-Угорщину. Щоправда, вже за кілька років майже всі ці землі було зібрано знову, проте, що є вельми промовистим, аж ніяк не під гаслами відновлення «єдиної та неподільної». Навпаки, йшлося про «пролетарський інтернаціоналізм», більше того – про низку поступок націоналізмам неросійських народів. Величезну роль, зрозуміло, зіграла й соціальна демагогія більшовиків, насамперед – стосовно селянства.

Після того, як надії на здійснення і національних, і соціальних сподівань значної – якщо не більшої – частини населення розвіялися на початку 1930-х рр., закономірним підсумком стало те, що за кілька тижнів війни з Німеччиною більшовицький режим опинився на межі повного краху. Останньому не дали здійснитися насамперед ідеологія та практика нацистського режиму, величезна перевага СРСР у людських та матеріальних ресурсах, а також допомога західних союзників. (За аналогією із твердженням, що на Гітлера працювала вся Європа, не буде великим перебільшенням сказати, що у II Світовій війні Німеччина воювала, в особі Британської імперії, Радянського Союзу та США, з усім світом).

Нарешті, останній розпад, як відомо, відбувся практично без жодного пострілу, оскільки цілісність СРСР тоді просто ніхто не побажав захищати. Віра у світле майбутнє, яка допомогла більшовикам перемогти вперше, була практично вичерпана, а смертельно небезпечного ворога, чия наявність «врятувала» їх удруге, не існувало. Повернення Сталіним СРСР на традиційний для Російської монархії шлях, дійсно, звільнило і дало можливість реалізувати певний пов'язаний із цим потенціал. Однак водночас це означало і повернення тих ризиків і загроз, перед якими не встояла 1917 року імперія Романових. Для руйнації СРСР у 1991 році

вже не знадобилося ані тягара війни, ані горезвісних «золота німецького генштабу» і «опломбованого вагону» (хоча у вірній традиційним установкам свідомості тих, хто вірить у теорію антиросійської змови «світової закуліси», весь аналогічний набір, природно, наявний).

Повернемося, однак, до конструктивістської концепції та її впливу на сучасну російську гуманітаристику. Тут наявна певна амбівалентність: за всієї популярності конструктивізму серед дослідників модерної та сучасної історії, його вплив на їхніх співвітчизників-медієвістів порівняно невеликий. Існує достатньо доказів того, що чимало тез конструктивістської теорії не верифікуються належним чином, а то й прямо спростовуються конкретно-історичним матеріалом, у тому числі й епохи Середньовіччя. Щоб наочно переконатися у цьому, досить звернутися, наприклад, до дослідження Р. Бартлетта (Бартлетт, 2007, с. 217-266). Наведені ним приклади доводять наявність, як мінімум, елементів «протонаціоналізму» у низці регіонів Європи, а отже, й те, що становлення сучасних націй, попри думку конструктивістів, відбувалося аж ніяк не на порожньому місці. Зауважимо, що, з огляду на це, найбільш продуктивним видається не конструктивістський (як, утім, і не примордіалістський) підхід до проблеми націєтворення, а позиція т. зв. етносимволістів на чолі з Е. Смітом, згідно з якою основу формування націй становлять відповідні етнічні та історичні фактори (див., напр.: Сміт, 2004; Сміт, 2009а; Сміт, 2009b).

Водночас, як відомо, деякими з наших співвітчизників, насамперед П. Толочком (Толочко, 2005), в унісон із низкою російських дослідників, обстоювалося (принаймні, донедавна) існування «єдиної давньоруської народності» з такими характеристиками, які фактично нівелюють відмінності між етносом та модерною нацією. Йдеться про те, що цій «народності» приписується, зокрема, усвідомлення її існування на масовому рівні (а як наслідок – і міфологема про т. зв. «загальноруську програму», яку нібито намагалися реалізувати правлячі кола не лише Московського, а й Литовського великих князівств).

Цікаво, що цю тезу поділяють і британські дослідники історії Київської Русі С. Франклин та Дж. Шепард, стверджуючи, нібито «наприкінці XII ст. значна частина жителів Русі підійшла ближче до свідомості своєї єдності, ніж будь-коли раніше. Користуючись нашим словником, ми можемо сказати, що «держави» не існувало, але, можливо, були початки нації» (Франклин, & Шепард, 2000, с. 528).

Теза про існування вже перед монгольською навалою давньоруської «протонації» явно суперечить постульованому А. Міллером та плеядою його однодумців протистоянню в останнє століття існування імперії Романових російського та українського національних проєктів. Виходить,

що боротьба між ними точилася за частину нібито здавна існуючої, а головне – самоусвідомлюваної спільноти. Якщо прийняти концепцію П. Толочка, то залишається припустити, що процеси націєтворення у східних слов'ян йшли у напрямку, протилежному іншим відомим прикладам (обмежимося лише Європою, хоча не виглядає безперечною теза Е. Кедурі про те, що націоналізм – один із інтелектуальних продуктів, штучно й насильно нав'язаних Заходом решті світу (Кедурі, 2010)). Якщо скрізь поступово відбувалося подолання регіональних відмінностей, уніфікація, об'єднання окремих етнічних груп у єдиний етнос, а згодом – у сучасну націю, то «єдина давньоруська народність», яка нібито населяла імперію Рюриковичів, навпаки, розділилася на «три братні народи».

Цікаво, що при цьому П. Толочко був схильний гіперболізувати відмінності (дійсно суттєві) між окремими регіонами сучасної України, аж до заклику відмовитися від спроб формування єдиного національного гранд-нарративу та визнати право кожного регіону на власний локальний нарратив та відповідний пантеон героїв. Неважко уявити, що в останніх були б присутні такі несумісні постаті, як М. Грушевський та Артем (Сергєєв), або В. Чорновіл та В. Щербицький. Зайве казати, що подібний «плюралізм» смертельно небезпечний для будь-якої нації, руйнуючи одну з її найфундаментальніших ознак – спільне уявлення про власне минуле, а отже – і сучасне та майбутнє.

Висновки.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

Попри тривалі енергійні зусилля ідеологів та прихильників конструктивістського підходу, велику кількість його симпатиків (в тому числі завдяки зв'язкам із суспільно-політичними рухами), широку географічну та інституційну репрезентованість в історичній науці і загалом гуманітаристиці, претензії конструктивістів на створення універсальної когнітивної рамки історичного процесу в питаннях націєтворення наразі не видаються такими, що здійснилися або мають такі перспективи у майбутньому.

Що стосується часу, то слабким місцем конструктивістського підходу в історичних дослідженнях видається доба пізнього Середньовіччя та раннього Модерну. Якщо ж йдеться про простір, то згаданий підхід не може бути беззастережно застосований у якості методології історичних досліджень щодо регіону Центрально-Східної Європи. Далеко не завжди витримують критику результати досліджень історії народів і держав даного регіону, здійснених у межах конструктивістського підходу.

В свою чергу, конструктивістська критика як тих дослідницьких підходів, що були вироблені й

застосовуються у межах традиційних (національних) історіографій, так і в цілому націоналізму, так само не завжди переконлива фактично і не меншою (якщо не більшою) мірою обумовлена ідеологічно. Активно трансльовані останніми десятиліттями в академічному мейнстрімі тези стосовно методологічної застарілості, обмеженості та заангажованості підходів національних історіографій, їхнього нерозривного зв'язку з виявами шовінізму, імперіалізму, колоніалізму і т. ін. у наш час відіграють

швидше деструктивну роль в умовах тієї крихкості світового порядку, сучасниками й учасниками якого ми є зараз. Ситуація, що склалася, очевидним чином ставить на порядок денний у сучасній гуманітаристиці (не лише українській) пошук нових підходів, які б дозволяли поєднувати природні й неунікненні елементи дослідницького суб'єктивізму, в тому числі й обумовленого національними чинниками, з високими професійними стандартами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму* (2-е вид.). Київ: Критика.
- Андрієва, О. (2009). Перспектива конструктивістської парадигми націєтворення в Україні. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 43, 322-329. Відновлено з https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/andrieieva_perspektyva.pdf
- Бартлетт, Р. (2007). *Становлення Європи: Експансія, колонізація, змінення в сфері культури. 950-1350* гг.
- Боровик, М. (2020). Хто створив «радянські нації»? (теоретико-історіографічні нотатки). *Український історичний журнал*, 2, 169-186. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.02.169>
- Василенко, В. (2011). История II Мировой: между Скиллой ревизионизма и Харибдой стереотипов, в плену актуальности. *Гуманітарний журнал*, 3-4, 111-131.
- Кагарлицкий, Б. Ю. (2003). *Восстание среднего класса. Ультра. Культура*.
- Кагарлицкий, Б. Ю. (2009). *Периферийная империя: циклы русской истории*. Алгоритм; Эксмо.
- Кагарлицкий, Б. Ю. (2010). *От империй – к империализму. Государство и возникновение буржуазной цивилизации*. Издат. дом Государственного ун-та – Высшей школы экономики.
- Касьянов, Г. (1999). *Теорії нації та націоналізму*. (Монографія). Київ: Либідь.
- Кедури, Э. (2010). *Национализм* (4-е изд., расш.). Алетея.
- Кушко, А., & Таки, В. (2012). *Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917)*. Новое литературное обозрение.
- Майборода, О. М. (2023). *Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Миллер, А. И. (2000). «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). Алетея.
- Рафальський, І. (2014). *Феномен українського національного самовизначення*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Римаренко, С. (2018). Теоретичні засади етнополітології. *Гілея: наук. вісник*, 138 (3), 22-24.
- Смирські, Л. (2012). Історичний конструктивізм в Україні в контексті дискурсу етнічності. *Народознавчі зошити*, (4), 612-621. Відновлено з <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/94767>
- Сміт, Е. (2004). *Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія*. Київ: К.І.С.
- Сміт, Е. (2009b). *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка*. Київ: Темпора.
- Сміт, Е. (2009a). *Нації та націоналізм у глобальну епоху* (2-е вид.). Київ: Ніка-Центр.
- Судін, Д. Ю. (2009). Теорія нації в працях теоретиків структурного функціоналізму. *Вісник Львів ун-ту. Сер. соціологія*, 3, 199-209. Відновлено з https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/431/Sudyn_theories_of_nation_functionalism-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Толочко, П. П. (2005). *Древнерусская народность: воображаемая или реальная*. Алетея.
- Томпсон, Е. М. (2006). *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*. Київ: Основи.
- Франклин, С., & Шепард, Дж. (2000). *Начало Руси: 750-1200*.
- Хорошилов, О. Ю. (2021). Естетичний інструментарій формування уявлених спільнот: феномен національного гімну. *Міжнародні та політичні дослідження*, (34), 212-231. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2021.34.229966>
- Schlesinger, Arthur M. Jr. (1998) *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*. New York - London: W.W. Norton and Company. ISBN 0393318540.
- Tiesler, N. C. (2021). The Conceptual History of Ethnogenesis: A Brief Overview, *New diversities*, 1(23), 73-87. Retrieved from https://newdiversities.mmg.mpg.de/wp-content/uploads/2021/06/2021_23-01_06_Tiesler.pdf
- Tolstov, S. (2019). Separatism and Secessionism: Conceptual Features in the Context of European Integration Project. *Ideology and Politics*, 1(12), 73-95.

REFERENCES

- Anderson, B. (2001). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (2nd ed.). Kyiv: Krytyka.
- Andrieieva, O. (2009). The perspective of the constructivist paradigm of nation-building in Ukraine. *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*. (43) 322-329. Retrieved from https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/andrieieva_perspektyva.pdf
- Bartlett, R. (2007). *The formation of Europe: Expansion, colonization, changes in the sphere of culture. 950-1350*.
- Borovyk, M. (2020). Who created the «Soviet nations»? (Theoretical and historiographical notes). *Ukrainian historical journal*, 2, 169-186. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.02.169>
- Franklyn, S., & Shepard, J. (2000). *The emergence of Rus': 750-1200*.
- Kaharlytskyj, B. Yu. (2003). *Middle-class rebel*. Ul'tra. Kul'tura.
- Kaharlytskyj, B. Yu. (2009). *Peripheral Empire: cycles of Russian history*. Alhorytm; Eksmo.
- Kaharlytskyj, B. Yu. (2010). *From empires to imperialism. The state and the emergence of bourgeois civilization*. Publishing house of the State University - Higher School of Economics.
- Kas'ianov, H. (1999). *Theories of nation and nationalism* (Monograph). Kyiv: Lybid'.
- Kedury, E. (2010). *Nationalism* (4th ed., expanded). Aletejia.

- Khoroshylov, O. Yu. (2021). An aesthetic toolkit for the formation of imagined communities: the phenomenon of the national anthem. *International and Political Studies*, (34), 212-231. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2021.34.229966>.
- Kushko, A., & Taki, V. (2012). *Bessarabia as part of the Russian Empire (1812-1917)*. New literary review.
- Majboroda, O. M. (2023). *Ethnic Traps of Decolonization: The African Experience*. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine.
- Miller, A. Y. (2000). «Ukrainian question» in the politics of the authorities and Russian public opinion (second half of the 19th century). *Aletejia*.
- Rafal's'kyj, I. (2014). *The phenomenon of Ukrainian national self-determination*. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine.
- Rymarenko, S. (2018). Theoretical foundations of ethnopolitics. *Hileia: Scientific Bulletin*, 138(3), 22-24.
- Schlesinger, Arthur M. Jr. (1998) *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*. New York - London: W. W. Norton and Company. ISBN 0393318540.
- Smith, A. (2004). *Nationalism: Theory, ideology, history*. Kyiv: K.I.S.
- Smith, A. (2009b). *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic*. Kyiv: Tempora.
- Smith, A. (2009a). *Nations and Nationalism in a Global Era* (2nd ed.). Kyiv: Nika-Tsentr.
- Smyrski, L. (2012). Historical constructivism in Ukraine in the context of the discourse of ethnicity. *Ethnological Notebooks*, 4, 612-621. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/94767>
- Sudin, D. Yu. (2009) The theory of the nation in the works of theorists of structural functionalism. *Bulletin of Lviv University. Series Sociology*, 3, 199-209. Retrieved from https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/431/Sudyn_theories_of_nation_functionalism-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Thompson, Ewa M. (2006). *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. Kyiv: Osnovy.
- Tiesler, N. C. (2021). The Conceptual History of Ethnogenesis: A Brief Overview, *New diversities*, 1(23), 73-87. Retrieved from https://newdiversities.mmg.mpg.de/wp-content/uploads/2021/06/2021_23-01_06_Tiesler.pdf
- Tolochko, P. P. (2005). *Old Russian nationality: imaginary or real*. *Aletejia*.
- Tolstov, S. (2019). Separatism and secessionism: conceptual features in the context of the European integration project. *Ideology and Politics*, 1(12), 73-95.
- Vasylenko, V. (2011). History of World War II: between the Scylla of revisionism and the Charybdis of stereotypes, in captivity of relevance. *Humanitarian Journal*, 3-4, 111-131.